SUDOTOS ARCHEOLOGINIS KOMPLEKSAS

Egidijus ŠATAVIČIUS

2006 m. tęsti Sudotos archeologinio paminklų komplekso (Švenčionių r., Švenčionėlių sen.) tyrimai, pradėti dar 1994 m. (žr. *ATL 1994 ir 1995 metais*, V., 1996, p. 30–34; *ATL 1996 ir 1997 metais*, V., 1998, p. 45–50; *ATL 1998 ir 1999 metais*, V., 2000, p. 72–76; *ATL 2000 metais*, V., 2002, p. 21–22; *ATL 2001 metais*, V., 2002, p. 38–39; *ATL 2002 metais*, V., 2005, p. 18–19; *ATL 2003 metais*, V., 2005, p. 25–27; *ATL 2004 metais*, V., 2006, p. 25–29; *ATL 2005 metais*, V., 2006, p. 18–21). Kompleksą sudaro **Sudotos 2-a akmens amžiaus gyvenvietė** (IP-2421/A), **Sudotos senovės gyvenvietė-kaimavietė** (AV-2301) ir **Sudotos IV pilkapynas** (IP-3004/A).

Tyrimai vykdyti komplekso ŠR–R dalyje, geležinkelio sankasos V pusėje, ties Žeimenos ardomu skardžiu (XXIII ir XXIVa plotai – apie 165 m^2), taip pat geležinkelio sankasos R pusėje, ties pilkapio 8 liekanomis, kuris gerokai suardytas statant geležinkelį, mineralizuojant priešgaisrines linijas, tiesiant elektros liniją ir žvyrkelį bei klojant kabelius (35 m^2). Taigi iš viso 2006 m. buvo ištirtas apie 200 m^2 dydžio plotas. Dalį tyrimų finansavo KPD pagal apsaugos tikslais tiriamų archeologinių vietų programą.

Šio įvairialaikių archeologinių paminklų komplekso stratigrafija itin sudėtinga: kultūriniai horizontai slūgso vienas virš kito, jie labai paveikti gamtinių bei antropogeninių veiksnių sukeltos erozijos ir pan. Komplekso R dalyje tirtuose plotuose susidurta su geležinkelio statybos laikų padariniais.

XXIII plote kultūrinių sluoksnių neaptikta. Sprendžiant pagal grunto litologiją ir tekstūrą, yra nukastas ar kitais būdais pašalintas mažiausiai 50–100 cm storio viršutinis grunto horizontas. Atrodo, tai padaryta XIX a. viduryje tiesiant geležinkelio liniją. Visi kultūriniai horizontai yra nukasti iki įžemio. Tad jokių objektų, sietinų su akmens amžiaus gyvenvietės ir kaimavietės kultūriniais sluoksniais, šioje perkasoje neaptikta. Perkasos P dalis labai nukentėjo nuo vandens graužikų iškastų urvų. Plonuose viršutiniuose sluoksniuose (tamsiai pilkame povelėnyje ir įžemio viršuje) terasti keli atsitiktiniai radiniai.

Geriausiai išlikę kultūriniai horizontai aptikti XXIVa plote. Šioje perkasoje atidengti litologiniai sluoksniai siejami su keliais archeologiniais objektais: vėlyva kaimaviete, pilkapynu ir akmens amžiaus gyvenviete.

Itin intensyvus akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis sluoksnis – rusvai geltonas smėlis (apie 30–40 cm storio) – stebėtas 25–50 cm gylyje. Virš jo slūgsojo 10–20 cm storio melsvos–pilkos spalvos degusios iškastinės velėnos sluoksnis – pilkapyno ir kaimavietės horizontas, iki 15–20 cm storio pilkšvo eolinio smėlio bei 10–16 cm storio velėnos ir tamsiai pilko povelėnio sluoksniai. Šiame akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje atidengta perkasos V pakraštį skersai kirtusi pailga ir šiek tiek lenkta dėmė, užpildyta pilku smėliu su angliukais. Dėmė daugiau nei 2 m ilgio (tęsėsi už tyrinėto ploto ribų) ir apie 40–45 cm pločio, su 20–30 cm pločio pertrūkiu Š dalyje. Į R nuo šios dėmės aptiktas didžiulis kiekis titnago radinių. Atsižvelgiant į titnago radinių išsidėstymą ir dėmės kontūrus galima pagrįstai teigti, kad čia kadaise bū-

ta titnago dirbinių (mikrolitų) gamybos vietos, kur stovėta nežymiai įgilinto ovalo formos pastato. Be to, visame kultūriniame sluoksnyje gausu smulkių, dažnai nuo karščio sutrūkinėjusių ar perdegusių riedulių fragmentų. Didžioji jų dalis naudoti ūkyje. Dauguma jų aptikta perkasos centrinėje ir V dalyse.

Kitapus geležinkelio sankasos tirtame plote 3 (pilkapio 8 aplinka) visi kultūriniai horizontai yra nukasti iki įžemio. Tad jokių objektų, sietinų su gyvenviečių kultūriniais sluoksniais ar pilkapiais, neaptikta. Apie paties pilkapio dydį ir jo datavimą kol kas spręsti neįmanoma. Spėjama, kad didžioji dalis pilkapio turėtų būti į R nuo tyrinėto ploto. Šios perkasos paviršiniai sluoksniai buvo labai užteršti įvairiomis su geležinkeliu siejamomis metalinėmis šiukšlėmis. Plonuose viršutiniuose sluoksniuose (tamsiai pilkame povelėnyje ir įžemio viršuje) terasti keli atsitiktiniai titnago radiniai ir smulkūs perdegę žmogaus kauliukai iš suardytų degintinių kapų.

Archeologinių tyrimų metu surasta apie 7000 titnaginių radinių. Beveik visi jie aptikti tyrinėjant XXIV plotą. Daugelis jų slūgsojo akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje – gelsvai rusvo smėlio bei melsvos spalvos degusios ar pilkai melsvos spalvos iškastinės velėnos sluoksniuose. Tik keli procentai visų titnaginių radinių slūgsojo aukščiau buvusiuose litologiniuose horizontuose.

Apie 15% visų titnaginių radinių yra pabuvoję ugnyje. Titnaginiai radiniai pagaminti iš gana geros kokybės pilkos spalvos atvežtinio titnago. Gali būti, jog šis titnagas buvo išgaunamas iš kur nors netoli Žeimenos slėnyje esančio ledyno atvilkto ir palaidoto kreidos luisto su titnago intarpais, nes tarp radinių gausiai pasitaiko riedulio paviršinių nuskėlimų, be to, surasta ir kreidos atplaišų. Keliasdešimt procentų radinių buvo pagaminti ir iš importinio raudono titnago. Beveik visi titnaginiai radiniai be patinos. Titnaginis inventorius dėl žaliavos trūkumo yra itin smulkus. Daugelis dirbinių tėra tik iki 1–2 cm dydžio. Be to, žaliavos stygius nulėmė ir dirbinių formas: daugelis jų netipiški, naudoti kitokie gamybos būdai, sunkiai indentifikuojami.

Didžiąją titnaginio inventoriaus dalį sudarė įvairaus dydžio nuoskalos ir atplaišos (apie 85,7%), o skeltės bei jų dalys tesiekė tik apie 14,3%. Skaldytiniai labai sunaudoti, telikusios tik kelių centimetrų dydžio šerdys, kurių surastos 8 (0,1%). Gyvenvietėje aptikti tiek dvigaliai (prizminiai), tiek ir vienagaliai (kūginiai, su rankenėle) skaldytiniai.

Identifikuota apie 60 dirbinių: ginklų kategorijai priskiriami lancetai ir mikrolitiniai ašmenėliai, o darbo įrankiams – gremžtukai, rėžtukai, dirbiniai su skersai retušuotu galu, specialios paskirties dirbiniai, dirbinių fragmentai, ir kt. Antrinio apdirbimo atliekoms skirtina itin daug mikrorėžtukų ir keletas mikrolitinių ašmenėlių gamybos atliekų (distaliniai–proksimaliniai skelčių galai).

Dauguma 2006 m. surastų titnago radinių datuotini mezolito laikotarpio pačia pabaiga ir skirtini Kundos kultūrai, tačiau pasitaikė tiek ankstesnio, tiek ir vėlesnio laikotarpio pavienių radinių. Apibendrinant šių metų bei ankstesnių tyrimų sezonų medžiagą būtų galima pasakyti, jog akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis horizontas nėra chronologiškai „švarus“. Jame išsiskiria mažiausiai 4 apgyvendinimo etapai: a) vėlyvasis paleolitas (vėlyvojo Driaso periodas – IX tūkst. pr. Kr.); b) vidurinis mezolitas (Borealio periodas – VII tūkst. pr. Kr.); c) vėlyvasis mezolitas – ankstyvasis neolitas (Atlančio peri-

odo pirma pusė – VI–V tūkst. pr. Kr.); d) vėlyvasis neolitas – bronzos amžiaus pradžia (III–II tūkst. pr. Kr. riba).

Tyrimų metu XXIVa plote aptikti ir 86 kitokios akmens rūšies radiniai. Tai nedidelės nuoskalos ir perdegę apzulintų rieduliukų fragmentai, aptikti gelsvai rusvo smėlio horizonte – akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje. Taip pat aptikti 4 muštukai, 12 plokščių šlifavimo fragmentų bei 3 spėjamo glūdinto akmeninio įtveriamojo kirvio fragmentai. Tikriausiai jie priskirtini vėlyvojo mezolito Kundos kultūros radinių kompleksui.

Tyrimų metu surastas 41 keramikos fragmentas – indų šukės. Absoliuti jų dauguma yra smulkios, iki 1–2 cm^2 dydžio. Apie 78,05% visų fragmentų – keramika su mineralinėmis priemaišomis molio masėje (smulkiai ir rupiai grūstas granitas). Tarp jų išsiskiria kelios grupės. Pirmajai grupei priskirtina 15 lipdytinės keramikos fragmentų, surastų pilkšvo eolinio smėlio horizonte. Šios šukės rusvos spalvos, lygiu išoriniu ir vidiniu paviršiumi. Jos preliminariai datuojamos pilkapių laikotarpiu (IV–VI a.).

Kitai grupei skirtina 15 nedidelių fragmentų su lygiu išoriniu ir vidiniu paviršiumi, kurių tiksliau priskirti vienam ar kitam laikotarpiui šiuo metu neįmanoma. Taip pat surastos ir 2 nedidelės šukės su žiestu–apžiestu paviršiumi. Indų sienelių storis svyruoja tarp 0,6–0,9 cm. Šukės yra rusvai gelsvos ir tamsiai pilkos spalvos. Jos tipologiškai skirtinos sienelių fragmentams. Ši keramika datuojama XVIII–XIX a. viduriu ir priskiriama vėlyvajai kaimavietei.

Tyrimų metu visose perkasose (ypač XXIVa plote) eolinių procesų metu pažeistuose ir perklostytuose sluoksniuose aptikta smulkių kalcinuotų žmogaus kauliukų, kurie čia pateko eroduojant pilkapių 2–4, 8 sampilams. Perkasose kalcinuoti kauliukai išsimėtę padrikai ir jokių ženklesnių sankaupų nesudaro.

XXIVa plote, akmens amžiaus horizonte, aptikti keli šimtai smulkių degintų kauliukų, kurių daugiau buvo perkasos R pusėje. Preliminariais duomenimis, tyrimų metu aptikta stambių žinduolių, paukščių ir žuvų kaulų.

Tyrimų metu XXIII perkasoje, tamsiai pilko povelėnio sluoksnio apačioje, surastas geležinis itin korodavęs žiedo formos dirbinys (su atviru užspaudžiamu lankeliu ir išplatinta priekine dalimi), toks pats kaip rastas gretimame plote. Jis skirtinas geležinkelio statybos ar kiek vėlesniam laikotarpiui (XIX a. vidurys – XX a. pradžia). Dar vienas neaiškus ir stipriai korozijos paveiktas beformis geležies gabaliukas rastas tyrinėjant kitapus geležinkelio esančias pilkapio 8 liekanas (perkasa 3).

XXIVa ploto R dalyje pilkšvo eolinio smėlio sluoksnio apatinėje dalyje aptiktas smulkus uždaro bronzinio žiedo lankelio fragmentas, pagamintas iš segmento formos skerspjūvyje vielos. Radinys datuotinas IV–VI a. ir greičiausiai čia pateko eroduojant pilkapių 2–3 sampilams.

SUDOTA ARCHAEOLOGICAL COMPLEX

The Sudota archaeological complex (Švenčionys Dist.) consists of a Stone Age settlement, barrow cemetery, and former village site. In 2006 excavations were conducted at three different locations, where an area about 200 m^2 in size was excavated.

The cultural layers from three different

archaeological objects were discovered during the excavations: the yellowish brown sand up to 40 cm deep is a cultural layer from a Stone Age settlement and the excavated grey and bluish charred turf, which is 10–20 cm deep, is the cultural layer from a barrow cemetery and the old site of a Late Medieval village.

About 7000 flint, 86 stone, 41 pottery, and 2 metal finds were found as well as several hundred small pieces of charred bone, the majority of which can be ascribed to the Stone Age settlement and the remainder to cremation burials from eroded barrows and date to the 4th–5th century. The majority of the flint finds date to the very end of the Mesolithic and should be ascribed to the Kunda culture, the hand built pottery to the Middle Iron Age, and the thrown pottery to the 18th–19th century.